

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2019. – Т. 40. – С. 11-25
DOI: 10.31861/mhpi2019.40.11-25

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2019. – Volume. 40. – pp. 11-25
DOI: 10.31861/mhpi2019.40.11-25

УДК: 327.88:004.738.5

© Olga Wasiuta¹
© Sergiusz Wasiuta²

Logika teorii spiskowych w dobie internetu

Streszczenie: W artykule autorzy analizują logikę teorii spiskowych w dobie internetu, podkreślając, że rozprzestrzenienie korzystania z tej sieci zwiększyło ilość i różnorodność informacji politycznych, co stworzyło niespotykane dotąd możliwości komunikacji ze zwolennikami na temat bieżących wydarzeń. Szeroka dostępność treści dostarczanych przez użytkowników w internetowych mediach społecznościowych ułatwia łączenie ludzi wokół wspólnych interesów, światopoglądów i narracji. Jednak internet pozwala również na szybkie rozpowszechnianie niepotwierdzonych plotek i teorii spiskowych, które często wywołują szybkie, duże, ale często naiwne reakcje społeczne. Właśnie internet pozwala, aby teorie spiskowe podróżowały dalej i szybciej niż wcześniej. Wiara w teorie spiskowe zmniejsza zaufanie do mediów tradycyjnych, do instytucji rządowych, nawet jeśli one nie są powiązane z teoriami spiskowymi.

Słowa kluczowe: teorie spiskowe, internet, media społecznościowe, media tradycyjne.

Логіка теорій змови в епоху Інтернету

У статті розглядається логіка теорій змови в епоху Інтернету. Автори наголошують, що поширення використання Інтернету збільшило обсяги та різноманітність політичної інформації, що створило безпрецедентні можливості спілкуватися з прихильниками про поточні події. Широка доступність контенту, що надається користувачами в соціальних мережах Інтернету, полегшує зв'язок людей навколо спільних інтересів, переконань та розповідей. Однак Інтернет також дозволяє швидко поширювати анекдотичні чутки та теорії змови, які часто викликають швидкі, великі, але часто наївні соціальні реакції. Саме Інтернет дозволяє теоріям змови подорожувати далі та швидше, ніж раніше. Віра в теорії змови зменшує довіру до традиційних засобів масової інформації та державних установ, навіть якщо вони не пов'язані з теоріями змови.

Ключові слова: теорії змови, Інтернет, соціальні медіа, традиційні ЗМІ.

The Logic of Conspiracy Theories in the Internet Day

The paper reviews the logic of conspiracy theories in the age of internet, emphasizing that the spread of internet usage increased the amount and variety of political information, which has created unprecedented opportunities to communicate with supporters about current events. The wide availability of content provided by users on online social media makes it easier to connect people around common interests, beliefs and narratives. However, the internet also allows you to quickly spread anecdotal rumors and conspiracy theories, which often cause fast, large, but often naive social responses. It is the internet that allows conspiracy theories to travel farther and faster than before. Belief in conspiracy theories reduces trust in traditional media and government institutions, even if they are not associated with conspiracy theories.

Keywords: conspiracy theories, internet, social media, traditional media.

¹ Doctor nauk politycznych, profesor, Dyrektor Instytutu Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Rzeczpospolita Polska. E-mail: olhavyuta@yahoo.com; <http://orcid.org/0000-0003-0481-1567>.

² Doctor nauk historycznych, profesor Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Rzeczpospolita Polska. E-mail: s.vasyuta@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0003-3402-963X>.

Wprowadzenie. Rozprzestrzenienie korzystania z Internetu zwiększyło ilość i różnorodność informacji politycznych, do których mają dostęp obywatele i stworzyło niespotykane dotąd możliwości komunikacji ze zwolennikami na temat bieżących wydarzeń. Wydaje się, że rozwój technologiczny powinien przyczyniać się do bardziej solidnej i pluralistycznej formy debaty publicznej. Jednak w takim stopniu, w jakim ludzie narażają się na informacje, które po prostu wzmacniają ich istniejące poglądy, większy dostęp do informacji może sprzyjać selektywnej ekspozycji ideologicznie spójnej treści, co daje tzw. „echo środowiska” albo „komory echa” (ang. *“echo chamber”*), które może ułatwić ekstremizm społeczny i polaryzację polityczną³. Ten styl komunikacji reprezentuje sytuację⁴, w której pewne idee, przekonania są wzmacniane lub podsycane przez przekazywanie wiadomości lub jej powtórzeń w zamkniętym systemie (partia, podobnie myślący ludzie, subkultura)⁵. W takiej zamkniętej komunikacji wierzenia w teorie spiskowe mogą stać się silniejsze i bardziej oddzielone od opinii niewierzących⁶.

Szeroka dostępność treści dostarczanych przez użytkowników w internetowych mediach społecznościowych ułatwia łączenie ludzi wokół wspólnych interesów, światopoglądów i narracji. Jednak internet pozwala również na szybkie rozpowszechnianie niepotwierdzonych plotek i teorii spiskowych, które często wywołują szybkie, duże, ale często naiwne reakcje społeczne.

Badacze, dziennikarze i eksperci twierdzą, że internet jest przyczyną teorii spiskowych. Jednak argumenty łączące Internet z teorią spisku są często niedookreślone i niewiele jest dowodów empirycznych łączących Internet z teorią konspiracyjną⁷. Internet pozwala, aby teorie spiskowe podróżowały dalej i szybciej niż wcześniej, najpierw za pośrednictwem mediów społecznościowych. Ludzie raczej selektywnie wybierają internetowe teorie spiskowe w oparciu o swoje istniejące przekonania i ideologie, niż podążając za większością z internetu. Internet można konceptualizować jako technokulturową przestrzeń sprzyjającą rozwijaniu wiary i praktyki spiskowej.

Dyskusje o teoriach spiskowych w kołach naukowych. Teoria spiskowa (ang. *conspiracy theory*), znana również jako teoria konspiracyjna – teoria, która wyjaśnia zdarzenie (zwykle polityczne, społeczne albo historyczne) wynikiem tajnego planu wpływowej grupy osób lub organizacji. Teorię konspiracyjną można analizować jako część teorii elit. Kiedy teorie spiskowe łączą wady logiczne z brakiem dowodów, rezultatem jest pogląd na świat, znany jako spisek. Konspiracja wyjaśnia ważne historyczne wydarzenia i trendy tajnymi spiskami. Teorie spiskowe zawierają

³ P. Barberá, J. T. Jost, J. Nagler, J. A. Tucker, R. Bonneau, *Tweeting from left to right: Is online political communication more than an echo chamber?* “Psychological science” 2015, no 26 (10), s. 1531.

⁴ W. Quattrociocchi, A. Scala, C. R. Sunstein, *Echo Chambers na Facebooku*. 13.06.2016, URL: <https://ssrn.com/abstract=2795110> lub <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2795110> [dostęp 18.02.2019].

⁵ K. O’Hara, D. Stevens, *Echo Chambers and Online Radicalism: Assessing the Internet’s Complicity in Violent Extremism*, 19.04.2015, URL: <https://doi.org/10.1002/poi3.88> [dostęp 18.02.2019]; P. Barberá, J. T. Jost, J. Nagler, J. A. Tucker, R. Bonneau, *Tweeting from left to right: Is online political communication more than an echo chamber?* “Psychological science”, 2015, nr 26 (10), s. 1531-1542; P. Dwyer, *Building Trust with Corporate Blogs*. Texas A&M University, URL: <https://www.icwsm.org/papers/2--Dwyer.pdf> [dostęp 18.02.2019].

⁶ K. Douglas, *The internet fuels conspiracy theories – but not in the way you might imagine*, 18.06.2018, URL: <http://theconversation.com/the-internet-fuels-conspiracy-theories-but-not-in-the-way-you-might-imagine-98037> [dostęp 11.02.2019].

⁷ *In Conspiracy Theories and the People Who Believe Them*, [w:] J. E. Uscinski (red.), Oxford University Press, New York 2018; J. F. Broderick, D. W. Miller, *Web of Conspiracy: A Guide to Conspiracy Theory Sites on the Internet Kindle Edition*. CyberAge Books, Medford, Nowy Jork 2008; J. E. Uscinski, D. DeWitt, M. D. Atkinson, *A Web of Conspiracy? Internet and Conspiracy Theory*, [w:] *Handbook of Conspiracy Theory and Contemporary Religion*, (red.) A. Dyrendal, D. G. Robertson, E. Asprem. Leidein: Brill. Boston 2018; Uscinski J., *Is the Internet Driving a New Age of Conspiracy Theory?* 11.02.2019, URL: <https://arcdigital.media/is-the-internet-driving-a-new-age-of-conspiracy-theory-5c956ddc16cd> [dostęp 19.02.2019]; O’Hara K., Stevens D., *Echo Chambers and Online Radicalism: Assessing the Internet’s Complicity in Violent Extremism*, URL: <https://doi.org/10.1002/poi3.88> [dostęp 18.02.2019]; Krieger L., *Internet conspiracies link wildfires to takeover schemes. “Hidden powers behind these calculated strikes”, they warn*, URL: <https://www.dailydemocrat.com/2018/12/03/golden-state-of-paranoia-internet-conspiracies-link-wildfires-to-takeover-schemes-2/> [dostęp 19.02.2019]; Heilweil R., *How Internet Conspiracy Theories Go Viral – And Get People To Believe Them, Too*, URL: <https://www.forbes.com/sites/rebeccaheilweil/2017/06/25/how-internet-conspiracy-theories-go-viral-and-get-people-to-believe-them-too/#dd58c71ecb83> [dostęp 12.02.2019].

zazwyczaj trzy podstawowe elementy: potężną, złą i zakonspirowaną organizację aspirującą do ogólnoświatowej hegemonii; nieświadomych wykonawców i agentów, którzy poddają cały świat wpływom wyznaczonej grupy do tego stopnia, że jest ona zaledwie o krok od osiągnięcia sukcesu; i wreszcie dzielną, ale osaczoną ze wszystkich stron grupkę, która pilnie potrzebuje pomocy, by zapobiec katastrofie⁸. Celem teorii spiskowych jest łatwe wyjaśnienie nieprzyjemnych zdarzeń, takich jak kryzysy czy epidemie, oraz zapewnienie poczucia bezpieczeństwa.

W kołach naukowych toczy się dyskusja dotycząca relacji między mediami głównego nurtu a Internetem, które stanowią główne punkty połączenia teorii spiskowych z Internetem. Teorie spiskowe oczywiście nie są niczym nowym dla ludzkiej wyobraźni, ale szybkość i wszechobecność Twittera i innych platform mediów społecznościowych stanowią żyzny grunt dla alternatywnych narracji – szczególnie w przypadku gwałtownych wydarzeń. Według Kate Starbird z Uniwersytetu w Waszyngtonie teorie spiskowe najczęściej koncentrują się na Twitterze i najwięcej ich pojawia się po imprezach masowych. To, co znalazła na portalu społecznościowym, to „alternatywny ekosystem mediów” – złożona sieć botów, osób i domen, które wymyślają, organizują i promują teorie spiskowe, które podważają zaufanie czytelników internetowych do informacji⁹. Podczas gdy teorie spiskowe pojawiały się od wieków przez ludzką wyobraźnię, media społecznościowe są teraz domem dla alternatywnych narracji.

Ponieważ powszechnie przyjęte standardy dotyczące zrozumienia wiadomości zmniejszają się, przez co coraz trudniej jest określić wiarygodność informacji, Internet stał się szczególnie podatny na rozprzestrzenianie się dezinformacji. Teorie spiskowe rodzą się z rosnącego podejrzenia, że do instytucji takich jak rząd i media głównego nurtu nie można mieć zaufania. Użytkownicy Twittera z dala od rzeczywistych tragicznych incydentów są bardziej podatni na fałszywe narracje. Wraz z rozwojem sieci teorii spiskowych zaczęły one wpływać na wybierane osoby. Teorie spiskowe pokazują, że te idee odbijają się echem w strukturach władzy, co jest przerażające¹⁰.

Co ciekawe, teoretyków spiskowych coraz częściej nie można podzielić na tradycyjne prawicowe czy lewicowe poglądy. Zamiast tego mają tendencję do popadania w „antyglobalistyczny” sentyment, który przekracza szereg linii politycznych. Treści antyglobalistyczne to często anty-korporacyjny, antyeuropejski i anty-amerykański rząd. Ci, którzy czytają i propagują teorie spiskowe w Internecie, mają dużą „różnorodność domen”, co oznacza, że polegają na wielu różnych stronach internetowych, od mediów głównego nurtu po dodatkowe źródła, aby budować argumenty za alternatywnymi narracjami, tworząc coś, co Starbird nazywa „fałszywą triangulacją”. Ludzie odwiedzają różne witryny, myśląc, że otrzymują różne informacje, a te same informacje są prezentowane na różnych stronach¹¹. Ludzie, którzy wierzą w jedną teorię spiskową, są bardziej skłonni popierać także inne. Ci, którzy wierzą w teorie spiskowe, uwierzą nawet w teorie, które są ze sobą sprzeczne. Ujednolicenie tych często niespójnych przekonań stanowi jednak podstawową nieufność do głównych instytucji, takich jak rządy i tradycyjne media¹².

Internet – media społecznościowe – teorie spiskowe. Ludzie od dawna sięgają po dalekosiężne teorie, aby wyjaśnić szokujące nieszczęścia, takie jak tajemniczy zabójca prezydenta Johna F. Kennedy’ego czy współudział rządu USA w ataku z 11 września na World Trade Center. Psychologowie twierdzą, że teorie te nabierają rozpędu w czasach urazów, traumy, ponieważ łagodzą niepewność, zapewniają platformę do osobistych skarg i skupiają winę na grupie zewnętrznej – zazwyczaj sieci „elit”. Podejrzenia są oparte na Internecie, co pozwala ludziom, którzy dzielą się

⁸ L. Zdybel, *Idea spisku i teorie spiskowe w świetle analiz krytycznych i badań historycznych*. Wydawnictwo UMCS, Lublin 2002, s. 64-75.

⁹ R. Heilweil, *How Internet Conspiracy Theories Go Viral – And Get People To Believe Them, Too*, URL: <https://www.forbes.com/sites/rebeccaheilweil1/2017/06/25/how-internet-conspiracy-theories-go-viral-and-get-people-to-believe-them-too/#dd58c71ecb83> [dostęp 12.02.2019].

¹⁰ Ibidem.

¹¹ R. Heilweil, *How Internet Conspiracy Theories ...*, op.cit.

¹² W. Parry, *Contradictions Don't Deter Conspiracy Theorists*, 27.12.2012, URL: <https://www.livescience.com/18171-contradicting-conspiracy-theories-mistrust.html> [dostęp 21.02.2019].

myślami, aby łatwiej się połączyć. Niezależnie od tego, czy chodzi o pożary, skażenie zasobów wody – wszystkie te przekonania zaspokajają potrzebę zrozumienia świata groźnego i niespokojnego¹³.

Strony internetowe o spiskach, takie jak Infowars, prowadzone przez prowokatora Alexa Jonesa, twierdzą, że jest to tajny spisek podejmowany przez finansowaną elitę, aby niektóre części kraju były niedostępne dla ludzi i narzucały kontrolę¹⁴.

Krytycy twierdzą, że media społecznościowe nie powstrzymały teorii spiskowych na swoich platformach. YouTube twierdzi, że jest zaangażowany w rozwiązywanie dezinformacji, Facebook usuwał konta, które angażowały się w „skoordynowane nieautentyczne zachowanie”, a Reddit¹⁵ zakazał subreddycji¹⁶ poświęconej teoriom spiskowym, ale witryny nadal zawierają fałszywe opowieści, w tym o pożarach w Kalifornii. Niektóre spiski okazały się prawdziwymi, na przykład to, że Kreml wtrącił się w wybory prezydenckie USA w 2016 roku¹⁷.

Często nam się mówi, że żyjemy w świecie post-prawdy, w którym teorie spiskowe zastąpiły fakty, wiedzę i racjonalność. To może, ale nie musi być prawdą, ale nie ma mocnych dowodów na to, że ludzie dziś odrzucają fakty na korzyść teorii spiskowych bardziej niż w przeszłości. Twierdzenie, że żyjemy w epoce teorii spiskowych, jest często traktowane jako wiara, ponieważ nie ma dowodów na to, że teorie spiskowe w dobie internetu rozpowszechniają się szybciej, niż wcześniej¹⁸.

Od czasu wyboru Donalda Trumpa na prezydenta wiele osób zobaczyło w tym spisek, bo nie wygrała Hillary Clinton. Podstawowym argumentem jest to, że ponieważ wyborcy byli narażeni na niepoprawne informacje, dokonali wyborów, których inaczej nie dokonaliby. Gdyby ci wyborcy mieli odpowiednią informację, dokonaliby oni lepszych wyborów (i prawdopodobnie nie na korzyść Trumpa). Niektóre dowody sugerują, że wyborcy byli narażeni na wiele teorii spiskowych i fałszywych wiadomości w 2016 r. Ale nie jest jasne jaki wpływ te kłamstwa miały na ich decyzje polityczne. Niemniej jednak, media społecznościowe były pod presją Kongresu, aby nadzorować informacje na ich stronach, często w sposób, który poważnie ogranicza swobodne przekazywanie pomysłów. Za każdym razem, gdy rząd zagraża dostawcom informacji, większość wypowiedzi, które zostały zakazane, jest krytyczna wobec rządu. Ale jeśli Internet nie wywarł negatywnego wpływu na ludzi, jak twierdzą jego krytycy, interwencja rządu jest nieuzasadniona¹⁹.

Niewątpliwie prawdą jest, że Internet dał nam możliwość niezwłocznego komunikowania niefiltrowanych pomysłów w odległe zakątki planety. Ale co tak naprawdę wiemy o roli Internetu w zmienianiu wierzeń ludzi? Czy Internet czyni teorie spiskowe bardziej popularnymi niż wcześniej? Czy internet zmienił ludzi w handlarzy spiskiem? Niestety nie ma prostej odpowiedzi na te pytania.

Poziom wiary w teorie spiskowe jest kwestią empiryczną, a poziomy takie mogą z czasem wzrastać i opadać. Być może za kilka lat ich poziom znacznie wzrośnie lub gwałtownie spadnie, ale dopóki nie znajdziemy dowodów na taką dynamikę, nie powinniśmy zakładać, że przekonania konspiracyjne są teraz wyższe lub niższe niż kiedykolwiek²⁰.

Internet umożliwia bezprecedensowy dostęp do najlepszych i najbardziej autorytatywnych informacji, jakie ludzie mają od lekarzy, prawników, rządów i naukowców. Przed pojawieniem się Internetu było znacznie bardziej kusząco polegać na mądrości ludowej, ponieważ trudno było znaleźć ekspertów. Jednak Internet zawiera wiele treści poświęconych teoriom spiskowym i innym formom wątpliwych informacji, które zawsze stanowią problem. Ale tylko dlatego, że teoria spiskowa jest

¹³ L. Krieger, *Internet conspiracies link wildfires to takeover schemes. "Hidden powers behind these calculated strikes", they warn*, URL: <https://www.dailydemocrat.com/2018/12/03/golden-state-of-paranoia-internet-conspiracies-link-wildfires-to-takeover-schemes-2/> [dostęp 19.02.2019].

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Reddit – strona internetowa, która wystartowała jako sposób prezentowania treści społeczności użytkowników. Jej unikalne logo i styl, a także system oceny treści parlamentarnych sprawiają, że jest to znacząca część krajobrazu internetowego.

¹⁶ Subreddits – to dodatkowe wątki lub kategorie w witrynie Reddit. Pozwalają użytkownikom skupić się na konkretnym interesie lub temacie podczas publikowania treści, które są głosowane w górę lub w dół według trafności i preferencji użytkownika.

¹⁷ L. Krieger, *Internet conspiracies...*, op.cit.

¹⁸ J. Uscinski, *Is the Internet Driving a New Age of Conspiracy Theory?*, URL: <https://arcdigital.media/is-the-internet-driving-a-new-age-of-conspiracy-theory-5c956ddc16cd> [dostęp 19.02.2019].

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

dostępna w Internecie, oznacza, że ktoś ją obserwuje albo podtrzymuje²¹. Na przykład witryna *New York Times* zajmuje obecnie 33. miejsce w USA i 118. miejsce na świecie pod względem wchodzenia na jej stronę; *Serwis InfoWars* Alexa Jonesa, prawdopodobnie najpopularniejsza strona poświęcona teoriom spiskowym, znajduje się na odległej 942 pozycji w USA i 3.454 na świecie.

Media społecznościowe umożliwiają ludziom rozwijanie i dzielenie się własnymi teoriami spiskowymi, ale większość z tych teorii nie dożywa do następnego dnia. Częścią problemu jest to, że dzielenie się teoriami spiskowymi w mediach społecznościowych może generować nowych wierzących w te teorie, ale może również prowadzić do natychmiastowego ośmieszania i obalania. Niektórzy uważają, że Internet może być lepszy w likwidacji teorii spiskowych niż w ich propagowaniu²².

Internet pozwala ludziom wymyślać własne środowiska informacyjne; wybierać swoich znajomych i dołączać do tych środowisk internetowych, które ich wspierają. Nawet, gdy wchodzi w kontakt z niechcianymi teoriami spiskowymi, nie jest jasne, czy te teorie mają wpływ, o których twierdzą niektórzy badacze, czy ludzie odrzucają niezgodne z ich ideą pomysły. Nie oznacza to, że wątpliwe pomysły są nieszkodliwe lub nie mają żadnych skutków. Ludzie, którzy pochłaniają niedokładne informacje, z czasem będą w nie wierzyć i, co gorsza, będą działać w tym kierunku. Gdy wątpliwe pomysły zostaną ułożone w głowie osoby, mogą być trudne do usunięcia. Ale te efekty mają więcej niuansów, niż się to często wydaje.

Bez wątpienia Internet zmienił społeczeństwo na wiele sposobów, ale nieuzasadnione jest obwinianie Internetu za każdą postrzeganą chorobę społeczną. Wynalazek papieru, prasy drukarskiej, telefonu, radia i telewizji doprowadził współczesnych krytyków do twierdzenia, że każdy z nich był winien zmianie opinii publicznej i / lub moralności. Prawda jest taka, że coraz lepszej komunikacji towarzyszyły usprawnienia społeczne na wielu płaszczyznach. Wszyscy powinniśmy walczyć z wątpliwymi pomysłami, gdy je widzimy, ale jednocześnie nie powinniśmy winić starych problemów dotyczących nowych technologii.

Postęp technologiczny oznacza, że istnieją nowe, nieznanne obszary w technologii, które stanowią wyzwanie i niewątpliwie pojawią się nowe teorie spiskowe dotyczące Internetu. Internet jest wylegarnią dla teoretyków spiskowych, by znaleźć współwyznawców, którzy będą popierać tę wersję wydarzeń. Teorie spiskowe nie muszą być skomplikowane. Większość ludzi zdaje sobie sprawę, że istnieje potencjalne zagrożenie podczas korzystania ze smartfonu w miejscu publicznym, ale często pojawia się w nim element nieporozumień. Na przykład, niektórzy ludzie sądzą, że samo naładowanie urządzenia przez gniazdko ścienne może skutkować kradzieżą danych.

Uważana za „ostatyczną teorię spiskową”, debata na temat płaskiej/okrągłej ziemi jest jednym z najbardziej kontrowersyjnych tematów omawianych online. Decydując się na ignorowanie tysięcy lat naukowych dowodów, wierzący tej konkretnej teorii są przekonani, że wszystkie zdjęcia Ziemi zostały sfalszowane. Od Donalda Trumpa do Marka Zuckerberga, dzisiaj nie ma sławnej osoby, która nie zostałaby oskarżona o bycie gigantycznym jaszczurem obcym. Niektórzy teoretycy uważają, że na Ziemi znajdują się zmieniający kształt obcy, którzy dążą do światowej dominacji. YouTube, Facebook i Twitter są pełne filmów „dowodowych”, które z bliska pokazują światowych liderów i sławnych gwiazd, zwracając uwagę na ich prawdziwą, głupią naturę.

Podczas dominacji informacyjnej, teorie spiskowe stają się coraz bardziej popularne. W końcu, wraz z rozprzestrzenianiem się Internetu i alternatywnymi informacjami o wszystkim na świecie, istniejące odpowiedzi są zdecydowanie niewystarczające. Dlatego ludzie mają tendencję do znalezienia dla siebie nie całkiem standardowych wyjaśnień, które nie zawsze mieszczą się w ramach racjonalnej logiki. Idealna teoria spiskowa potrzebuje jakiegoś elementu prawdy, aby wciągnąć ciekawskich. Nie można po prostu rzucić jakąś dziwną uwagę i oczekiwać, że ludzie uwierzą w nią, chyba że jest to duży stopień wiarygodności.

W niektórych krajach konspiracja staje się jednym z kierunków działalności politycznej. Po co niszczyć mity, jeśli dzięki nim można wziąć odpowiedzialność i wyjaśnić ludziom, dlaczego rząd nie ponosi winy (typowy przykład – działalność Federacji Rosyjskiej). Tak, niedawno jedna analityczna firma wraz z gazetą „Wiedomosti” przeprowadziła badanie, zgodnie z którym w Rosji przez ostatnie siedem lat popularność teorii spiskowych znacznie wzrosła. Psychologowie ustalili, że teorie spiskowe

²¹ J. Uscinski, *Is the Internet Driving ...*, op.cit.

²² Ibidem.

rozwijają się, ponieważ ich zwolennicy zaprzeczają ogólnodostępnym faktom, a jednocześnie mogą akceptować nawet wzajemnie wykluczające się twierdzenia. W ramach pracy naukowcy przeprowadzili wywiady ze 137 wolontariuszami na temat przyczyn śmierci księżnej Diany. Odkryli, że badani mieli pozytywną korelację pomiędzy dwoma stwierdzeniami: śmierć księżnej Diany była inscenizowana samą Dianą oraz śmierć księżnej była wynikiem celowej pracy brytyjskiego wywiadu²³. Pozytywna korelacja w tym przypadku oznacza, że ludzie, którzy wierzą w jedno z tych stwierdzeń, z dużym prawdopodobieństwem uwierzyli w drugie. Oczywiście jest, że w pierwszym stwierdzeniu księżna żyje, a w drugim – jest martwa, to znaczy stwierdzenia są sprzeczne.

Podobnie naukowcy odkryli bezpośredni związek między 108 respondentami, którzy twierdzili, że siły specjalne Stanów Zjednoczonych usunęły Osamę bin Ladenai jednocześnie, że Osama bin Laden uciekł do Pakistanu i nadal żyje. Według naukowców ich wyniki pokazują, że zwolennicy teorii spiskowych automatycznie postrzegają w stwierdzeniu, które różni się od ogólnie przyjętego stanowiska, pewną autentyczność, ponieważ początkowo przypuszczają, że państwo kłamie. Więc rozwój teorii spiskowych reguluje się wiarą, a nie różnymi teoriami, które wzajemnie się wspierają²⁴.

Media, stosując odpowiednie techniki przekazu informacji, zacierają różnice pomiędzy informacją, która dla członka społeczności stać się ma podstawą do samodzielnej interpretacji zaistniałej sytuacji, a informacją niejako już narzucającą dane stanowisko. Procesowi temu towarzyszy swoista preparacja rzeczywistości przez media, co w konsekwencji nasila psychologiczne zjawisko onieśmienia potencjalnego uczestnika debaty w przestrzeni publicznej. Kreacja rzeczywistości przez media łączy się z przeciętnym przekonaniem interpasywnych członków społeczności, co do wypełnienia przestrzeni medialnej przez osoby, które posiadają specjalne umiejętności. W odniesieniu do medialnie spreparowanej rzeczywistości, członek społeczności czuje się pozbawionym odpowiednich kwalifikacji do zabierania głosu w ramach publicznej dyskusji. W konsekwencji dobiera sobie reprezentanta w przestrzeni medialnej, który posiadając odpowiednie umiejętności reprezentować będzie jego interesy. Zjawisko agorafobii (lęk przed otwartą przestrzenią oraz obawą przed brakiem możliwości ucieczki) tłumaczy dzisiejszą absencję społeczności w debacie publicznej, począwszy od frekwencji wyborczej a skończywszy na braku zainteresowania podstawowymi tematami decydującymi o naszym życiu społecznym. Często konspiracyjne potępiają próby obalenia fałszywych informacji jako akty dezinformacji.

Teorie spiskowe są bardziej nieokiełznane niż kiedykolwiek. Czy można je zatrzymać? Jak to jest, że ludzie zaczynają wierzyć dziwnym twierdzeniom? Czy to kwestia psychologii? Czy kultura? Czy społeczne uwarunkowania? Czy ludzie naprawdę wierzą w takie teorie spiskowe? Robią to w niepokojąco dużej liczbie, zgodnie z najnowszymi badaniami empirycznymi zebranymi przez naukowców z University of Miami, Josepha E. Uscinskiego i Josepha M. Parenta²⁵. Około jedna trzecia Amerykanów, na przykład, wierzy w „białą” teorię spiskową, że Obama jest obcokrajowcem. Mniej więcej tyle samo osób uważa, że 11 września był sprawą administracji Busha²⁶.

Badania pokazują, że 60% Brytyjczyków, na przykład, wierzy w co najmniej jedną teorię spiskową dotyczącą tego, jak działa dany kraj. Brytyjczycy, którzy popierali Brexit, znacznie częściej podtrzymywali teorie spiskowe niż ci, którzy się temu sprzeciwiali. Najbardziej niepokojące jest jednak to, że 31% wyborców Brexitu uważało, że imigracja muzułmanów jest częścią większego spisku mającego na celu uczynienie muzułmanów większością w Wielkiej Brytanii (ta teoria spisku powstała w francuskich kręgach skrajnej prawicy i jest znana jako „wielkie zastąpienie”)²⁷.

W jaki sposób internet wpłynął na to wszystko? Teoretycy spisków byli pierwszymi użytkownikami, którzy dostrzegli wyjątkową użyteczność internetu dla ludzi, którzy wierzyli w spisek. Tak więc część blogosfery została zaanektowana przez teoretyków spiskowych i to, co można

²³ M. Zimmerman, Czy śmierć księżnej Diany była wynikiem spisku? 28.08.2012, URL: <https://wiadomosci.onet.pl/na-tropie/czy-smierc-ksieznaj-diany-byla-wynikiem-spisku/mfh39> [dostęp 11.02.2019].

²⁴ Ibidem.

²⁵ J. E. Uscinski, J. M. Parent, *American Conspiracy Theories*, Oxford University Press, 2014.

²⁶ M. Shermer, *Why Do People Believe in Conspiracy Theories? Who believes in conspiracy theories – and why*, URL: <https://www.scientificamerican.com/article/why-do-people-believe-in-conspiracy-theories/> [dostęp 11.02.2019].

²⁷ J. Naughton, *Populism and the internet – a toxic mix shaping the age of conspiracy theories*, URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/nov/25/populism-and-the-internet-a-toxic-mix-shaping-the-age-of-conspiracy-theories> [dostęp 10.03.2019].

by nazwać przedsiębiorcami konspiracyjnymi: przykłady obejmują teorię spisku „nowego ładu światowego”, Davida Icke’a z teorią „jaszczurki” Alexa Jonesa ze strony InfoWars. Te i inne strony stały się kluczowymi węzłami w infrastrukturze konspiracyjnej i skrajnie prawicowej dyskusji²⁸.

Wielu ludzi początkowo odrzucali internetowe konspiracje jako politycznie nieistotne zjawisko. Jednak dwa wydarzenia to zmieniły. Pierwszym z nich było pojawienie się globalnych platform mediów społecznościowych, takich jak Facebook, na których można było розміścić reklamę polityczną. Drugim stało zwycięstwo Donalda Trumpa w wyborach prezydenckich i wzrost populizmu w całym zachodnim świecie²⁹.

Trump, paradygmatyczny teoretyk spiskowy, okazał się mistrzowskim wyzyskiwaczem mediów społecznościowych, na których rozmieszcza różne teorie spiskowe. A teoria spiskowa, jak wskazują Jan-Werner Müller³⁰ i inni jest częścią wewnętrznej logiki populizmu, którzy twierdzą, że tylko oni sami reprezentują ludzi i ich prawdziwe interesy. Jest to użyteczne nie tylko w przypadku kampanii, ale także wtedy, gdy populiści dojdą do władzy i odkrywają, że rządzenie jest trudniejsze niż im się wydawało. Czemu? Ponieważ inni spiskują przeciwko nim, oczywiście³¹.

Codziennie ktoś oskarża kogoś o udział w spiskach, fałszywych wiadomościach, post-prawdach, polowaniach na czarownice i organizowaniu politycznych oszustw, wpływając na opinię publiczną i ważne wydarzenia historyczne. Reżim nazistowski stale odwoływał się do antysemickich teorii spiskowych. Prezydent Bashar al-Assad stłumił protesty w Daraa, które uważał za spisek, wywołujący syryjską wojnę domową.

Teorie spiskowe są popularne i nie ma wątpliwości, że Internet je napędza. Ale stopień, w jakim możemy rzeczywiście przypisać ich popularność do Internetu, jest kwestią, która dotyczy dyskusji od wielu lat. Odpowiedź nie jest prosta. Podczas gdy niektórzy twierdzą, że teorie konspiracyjne rozkwitają w Internecie i mediach społecznościowych, nie ma jeszcze dowodów na to, że jest to prawda. Teorie spiskowe zawsze były z nami. Ale dziś Internet napędza je na nowe sposoby i umożliwia pogłębienie teorii spiskowej w niektórych społecznościach internetowych³².

Teorie spiskowe mają istotne znaczenie w obecnych kontekstach politycznych. Istnieją nawet dowody, że teorie spiskowe były powszechne w starożytnym Rzymie³³. Wiemy więc, że teorie spiskowe doskonale rozwijały się bez Internetu.

Wbrew pozorom nie ma dowodów na to, że ludzie są teraz bardziej skłonni wierzyć w teorie spiskowe niż przed Internetem. Analiza opublikowanych listów do redaktora „New York Timesa” wykazała, że w latach 1897-2010, oprócz kilku szczytów podczas globalnej depresji pod koniec XIX wieku, oraz lęku przed komunizmem w latach 50., teoretyzowanie spiskowe nie wzrosło. Wydaje się, że ludzie zawsze uważali teorie spiskowe za interesujące i warte rozrywki³⁴.

Istnieją jednak mocne dowody na to, że niektórzy ludzie przyjmują teorie spiskowe bardziej niż inne i że wiara w teorie spiskowe wydaje się szczególnie silna wśród osób o niezaspokojonych potrzebach psychologicznych³⁵.

Wszyscy ludzie muszą czuć, że znają prawdę. Muszą także czuć się bezpiecznie, w stosunku do siebie i grup, do których należą. Dla osób, które nie spełniają tych potrzeb, teorie spiskowe stają się szczególnie atrakcyjne.

W jaki sposób Internet napędza teorie spiskowe. Teorie spiskowe nie odbijają się bezkrytycznie z jednej osoby na drugą przez Internet. Nie każdy je czyta i na pewno nie są one przyjmowane i dzielone przez wszystkich. Zamiast tego teorie spiskowe są zwykle udostępniane w społecznościach, które już się z nimi zgadzają³⁶. Na przykład osoba, która mocno wierzy, że zamachy terrorystyczne 11

²⁸ J. Naughton, *Populism and the internet ...*, op. cit.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Jan-Werner Müller, *What is populism?* Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, Kindle edition 2016.

³¹ J. Naughton, *Populism and the internet ...*, op. cit.

³² K. Douglas, *The internet fuels conspiracy theories ...*, op. cit.

³³ V. E. Pagán, *Conspiracy Narratives in Roman History*. University of Texas Press, Austin 2004.

³⁴ J. E. Uscinski, J. M. Parent, *American Conspiracy Theories*, Oxford University Press 2014.

³⁵ K. Douglas, *The internet fuels conspiracy theories...*, op. cit.

³⁶ C. R. Sunstein, A. Vermeule, *Conspiracy Theories: Causes and Cures*. “Political Philosophy”, 2009, Vol.17, Issue 2, s. 202-227.

września 2001 r. były spiskiem wewnętrznym, prawdopodobnie dołączy do grupy internetowej i będzie się komunikowała z innymi, którzy również się z tym zgadzają. Osoba, która nie wierzy już w tę teorię spiskową, prawdopodobnie nie dołączy do takiej grupy lub nie rozpowszechni podobnych materiałów³⁷.

Zamiast więc ogólnie zwiększać wiarę w teorie spiskowe, Internet odgrywa kluczową rolę w promowaniu wyraźnych i spolaryzowanych społeczności internetowych wśród wierzących w spiski. Wierzący dzielą się swoimi opiniami i „dowodami” z innymi wierzącymi, ale mniej chętnie dzielą się z ludźmi, którzy krytycznie odnoszą się do teorii spiskowych. Tak więc w Internecie grupy konspiracyjne stają się bardziej jednorodne, a ich przekonania z czasem stają się jeszcze silniejsze³⁸.

Aby zilustrować ten efekt, jedno z badań na Facebooku wykazało, że jeśli internauci udostępniają informacje związane ze spiskami, mają tendencję do ignorowania informacji sprzecznych z teorią spiskową. Innymi słowy, odfiltrowują informacje, które nie są zgodne z ich wcześniejszymi przekonaniem³⁹. Ci ludzie mieli także skłonność do dzielenia się informacjami związanymi ze spiskiem z innymi wierzącymi w spiski.

Badanie Włochów z Laboratorium Komputerowego Nauk Społecznych z 2015 roku wykazało, że wierzący w jedną teorię spiskową są również bardziej skłonni do dzielenia się całkowicie nowymi, niezwiązanymi ze sobą i tworzonymi teoriami spiskowymi. Użytkownicy, którzy wierzyli, że bardziej tradycyjne teorie spiskowe prawdopodobnie podzielą nowe, wyraźnie fałszywe i łatwe do zweryfikowania teorie spiskowe, takie jak przekonanie, że odkryto nieskończoną energię. Badanie wykazało, że internetowi użytkownicy spisku bezkrytycznie rozpowszechniają i popierają nawet umyślnie fałszywe, niezwykle nieprawdopodobne materiały⁴⁰.

Niektóre teorie spiskowe są niebezpieczne. Rozważmy teorie spiskowe przeciwko szczepionkom, proponujące, że szczepionki są szkodliwe i że szkody są pokrywane przez firmy farmaceutyczne i rządy. Mimo że są one fałszywe, te teorie spiskowe zniechęcają ludzi do szczepienia dzieci⁴¹. Albo teoria spiskowa, że zmiana klimatu jest mistyfikacją stworzoną przez naukowców zajmujących się klimatem, aby zapewnić więcej finansowania badań. Pomimo licznych dowodów na to, że zmiana klimatu nie jest mistyfikacją, te teorie spiskowe zniechęcają ludzi do podejmowania działań mających na celu zmniejszenie dwutlenku węgla⁴².

Teorie spiskowe mogą mieć potężne konsekwencje, ale wciąż uczymy się, kiedy i jak ludzie rozpowszechniają teorie spiskowe i dlaczego je akceptują zamiast bardziej konwencjonalnych wyjaśnień. Zrozumienie, w jaki sposób poruszają się teorie spiskowe w Internecie i sieciach społecznościowych, odegra kluczową rolę w opracowaniu najlepszych sposobów reagowania na nie⁴³.

Teorie spiskowe opierają się na przekonaniu, że wszystkie wydarzenia, które zdarzają się na świecie, są przewidziane i zaplanowane pewną tajną organizacją, która kontroluje świat. Wielu psychologów uważa teorię konspiracji za paranoiczną lamentację. Przez długi czas naukowcy wspierali wersję, że tajny charakter myślenia psychotycznego związany jest z paranoją typu

³⁷ K. Douglas, *The internet fuels conspiracy theories ...*, op. cit.

³⁸ Ibidem.

³⁹ A. Bessi, F. Zolloa, F. Petronic, A. Scalaad, G. Caldarelliad, H. E. Stanleye, W. Quattrociocchia, M. Del Vicario, *The spreading of misinformation online*, “Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America (PNAS)” 2016, vol. 113, no. 3, s. 554-559.

⁴⁰ A. Bessi, M. Coletto, G. A. Davidescu, A. Scala, G. Caldarelli, W. Quattrociocchi, *Science vs Conspiracy: Collective Narratives in the Age of Misinformation*. 23.02.2015. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0118093> [dostęp 02.03.2019].

⁴¹ *Do Vaccines Cause Autism?* URL: <https://www.historyofvaccines.org/content/articles/do-vaccines-cause-autism> [dostęp 02.03.2019].

⁴² *Climate change: evidence and causes*, URL: https://royalsociety.org/topics-policy/projects/climate-change-evidence-causes/?gclid=CjwKCAjwpIjZBRBsEiwA0TN1r81cjKYAtlrEi7MpzK618-Dxk4AD7PuWCIIJ2ceCOW40Vkg4RnO-4rBoCx1QQAvD_BwE [dostęp 07.03.2019]; S. Lewandowsky, J. Cook, K. Oberauer, S. Brophy, E. A. Lloyd, M. Marriott, *Recurrent fury: Conspiratorial discourse in the blogosphere triggered by research on the role of conspiracist ideation in climate denial*. “Journal of Social and Political Psychology”, 2015, no 3, s. 142-178.

⁴³ K. Douglas, *The internet fuels conspiracy theories ...*, op. cit.; M. Lorch, *Why people believe in conspiracy theories – and how to change their minds*, URL: <https://theconversation.com/why-people-believe-in-conspiracy-theories-and-how-to-change-their-minds-82514> [dostęp 02.03.2019].

schizoidalnego. Jednak, jak wynika z danych statystycznych z ostatnich lat, liczba ludzi, którzy wierzą w teorie spiskowe, zbyt wielka aby wyjaśnić to za pomocą paranoidalnej schizofrenii.

Tak więc, 37% Amerykanów uważa, że globalne ocieplenie jest oszustwem rządu, 21% uważa, że rząd USA ukrywa dowody istnienia kosmitów, 28% respondentów uważa, że elita rządząca jest zaangażowana w światowym spisku rządów dla rządzenia światem. Tak, zaledwie kilka godzin po zamachach w Bostonie w 2013 r., sieci społeczne już obfitowały licznymi teoriami spiskowymi⁴⁴.

Grupa badawcza stworzona na Uniwersytecie Kenta (University of Kent) w Anglii, do której wchodzi psycholog Michael J. Wood, Karen M. Douglas, Robbie M. Sutton ujawniła niesamowite rzeczy: większość uczestników badań socjologicznych wierzyła jednocześnie w kilka kontrowersyjnych teorii spiskowych, chociaż wcześniej wierzone, że wiara w jedną teorię spiskową eliminuje wiarę w drugą, w przeciwieństwie do pierwszej. Na przykład, uczestnicy badania jednocześnie uważali, że Osama bin Laden nadal żyje, i że zmarł, zanim wojska amerykańskie zaatakowały Irak⁴⁵.

Cechy strukturalne teorii spiskowych. Badania akademickie teorii spiskowych i konspiracji ujawniły zestaw ich charakterystycznych cech strukturalnych:

1. Pojawiły się na podstawie ograniczonej, częściowej lub pośredniej informacji. Tworzone na podstawie artykułów w mediach, a nie na solidnej wiedzy lub dowodach naukowych⁴⁶.

2. Mają stosunek do wydarzeń lub procesów o dużym znaczeniu historycznym lub emocjonalnym. Celem jest wyjaśnienie zjawiska, które jest interesujące dla ogółu społeczeństwa i ma znaczenie emocjonalne.

3. Wprowadzają złożone społecznie moralne zjawiska do prostych, niemoralnych działań. Procesy bezosobowe, instytucjonalne, zwłaszcza błędy lub zaniechania, interpretowane są jako umyślne, celowe działania niemoralnych osób.

4. Personalizują złożone zjawiska społeczne, przypisując ich wynik wpływom konspiratorów.

5. Nadzielają konspiratorów nadludzkimi zdolnościami lub zasobami. Mogą wymagać od spiskowców utrzymywania wyjątkowej dyscypliny, niezachwianej determinacji, zaawansowanej lub nieznannej technologii, niezwykłych psychologicznych zdolności, w tym przewidywania przyszłości, nieograniczonych zasoby etc.

6. Kluczowe argumenty oparte są na logice indukcyjnej, a nie dedukcyjnej. Istnieje fałszywe założenie o tym samym poziomie zaufania zarówno do argumentów indukcyjnych, jak i dedukcyjnych⁴⁷.

7. Odwołanie do „zdrowego rozsądku”. Zdrowy rozsądek zastępuje bardziej rozsądną, akademicko respektowaną metodologię, przyjętą do badania zjawisk społecznych i naukowych.

8. Charakteryzują się ustalonymi wadami logicznymi i metodologicznymi. W argumentacji łatwo odnaleźć formalne i nieformalne błędy logiczne.

9. Generują się i rozpowszechniają się przez „osoby postronne”, często nienazwane, i generalnie nie podlegają recenzowaniu. Świadectwa pochodzą od osób, które nie mają poufnych kontaktów lub wiedzy i są popularne wśród osób nieposiadających specjalnej wiedzy (szczególnie technicznej).

10. Znajdują wsparcie od ludzi z błędnymi przekonaniemami w odpowiedniej dziedzinie nauki. Przynajmniej część zwolenników teorii wierzy w nie w oparciu o fałszywe oświadczenia dotyczące podstawowych faktów naukowych.

11. Nie mają żadnego wsparcia w środowisku naukowym. Naukowcy i eksperci generalnie ignorują zawiadomienia, biorąc pod uwagę, że są zbyt powierzchowne, aby poświęcać czas na ich obalenie i ryzykowanie swoim autorytetem⁴⁸.

⁴⁴ T. Jensen, *Democrats and Republicans differ on conspiracy theory beliefs*, 2013, URL: <http://www.publicpolicypolling.com/polls/democrats-and-republicansdiffer-on-conspiracy-theory-beliefs/>, [dostęp 02.03.2019]; K. M. Douglas, R. M. Sutton, A. Cichocka, *The Psychology of Conspiracy Theories Current*, “Directions in Psychological Science” 2017, Vol. 26(6), s. 538.

⁴⁵ M. J. Wood, K. M. Douglas, R. M. Sutton, *Dead and Alive: Beliefs in Contradictory Conspiracy Theories*, “Social Psychological & Personality Science” 2012, no 3, s. 767–773.

⁴⁶ P. Łukowski, *Sens wyrażenia „Teoria Spiskowa”, Czyli jak odróżnić teorię spiskową od niespiskowej*. „Hybris” 2016, nr 33, s.101.

⁴⁷ L. Zdybel, *Idea spisku i teorie spiskowe w świetle analiz krytycznych i badań historycznych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2002, s. 24.

12. Obalenia ekspertów są ignorowane lub adaptowane poprzez opracowywanie nowych historii. Kiedy eksperci obalają teorię, dostarczając dowody, opowieści dopracowują (czasami w zdumiewający sposób) dla odrzucenia dowodów, często wykorzystując same obalenia w nowej teorii.

13. Coraz więcej osób zostaje przydzielonych do konspiratorów. Opowieści o istnieniu spisków mają tendencję do rozpowszechniania się i mogą sięgać globalnej skali. Kiedy zwolennicy mają problemy z kontrargumentami, rosną teorie spiskowe. Teorie spiskowe, które istnieją kilka dziesięcioleci, zwykle obejmują cały świat i znaczące okresy historii.

14. Teorie spiskowe koncentrują się na „tych samych podejrzanych”. Klasyczne teorie spiskowe przedstawiają osoby, grupy lub organizacje, wobec których istnieje dyskryminacja w społeczeństwie, w którym powstała teoria⁴⁹. Typowymi postaciami są Żydzi i obcokrajowcy, a także organizacje o negatywnej reputacji, takie jak tajne bractwa, naziści i prawie wszystkie agencje wywiadowcze.

Naukowcy z różnych dziedzin, takich jak historia, politologia, psychologia i socjologia, przyczynili się do naszej wiedzy o powstaniu i rozpowszechnieniu teorii spiskowych. Mimo że uczeni, a także media ujawniają „konkrety” teorii spiskowych, wiemy znacznie mniej o długoterminowych trendach, częstotliwości, a jeszcze mniej o cechach, które tworzą teoretyków spisku. Wieloznaczność i nieprecyzyjność pojęcia teorii spiskowych budzi wiele problemów w próbach jego definicji⁵⁰. Za ojca oficjalnego wynalezienia samego terminu teoria spiskowa uważa się Karla Poppera, który w swojej książce pt. „*Spoleczeństwo otwarte i jego wrogowie*” z 1945 roku użył danego terminu w polemice z totalitaryzmem⁵¹.

J. E. Uscinski i J. M. Parent wymienili 4 elementy charakteryzujące każdą teorię spiskową: dotyczą one grupy ludzi, działań prowadzonych w tajemnicy, mają na celu zmienić pewne instytucje, ukryć prawdę lub zapewnić komuś zyski oraz dotyczą działań, które prowadzone są kosztem ogółu⁵².

Teorie spiskowe zawsze znajdowały prawdziwych wierzących we wszystkich częściach świata. Niektórzy uważają, że mieszanka etniczna, rasowa i religijna współczesnych społeczeństw wywołuje dużą ilość teorii spiskowych, łącząc się ze spiskowcami, takimi jak masoni, katolicy, Mormoni, żydzi, komuniści, a ostatnio także muzułmanie. Wojny, poważne katastrofy spowodowane przez człowieka, takie jak ataki z 11 września lub epidemia ebola mają tendencję do nowych teorii spiskowych.

Pomysł teorii spiskowych ma podstawy w rzeczywistości. Praktyka tajnych umów międzynarodowych, zaproszeń, ustnych umów istniała w Europie od XVI wieku. W XIX i pierwszej połowie XX wieku protokoły, które zostały podpisane przez szefów państw, oficjalnie nie były publikowane. I często one były poprzedzone poważnymi katastrofami. Przypomnijmy protokół podpisany przez ZSRR i Niemcy w sprawie podziału Polski, którego się wciąż szuka. Podobne przykłady generują teorie spiskowe. Ale pomysł, że z pomocą teorii spiskowych można zrozumieć logikę historii i bieżących wydarzeń – niebezpieczny błąd. Podstawą najbardziej znanych teorii jest mit, na przykład, że to masoni byli winni w nowoczesnych wojnach; że głównymi organizatorami rewolucji francuskiej były tajne bractwa. Wszystkie te teorie maksymalnie upraszczają istotę wydarzeń i tworzą tylko widoczność wyjaśnienia.

Pierwszymi kandydatami do podboju świata według zwolenników konspiracji byli masoni. Ruch ten ukształtował się w Anglii i Francji w XVIII wieku, choć niektóre z jego przesłanek sięgają XVI

⁴⁸ L. Zdybel, *Idea spisku i teorie spiskowe w świetle... op.cit.*, s.101.

⁴⁹ D. Pipes, *Potęga spisku. Wpływ paranoicznego myślenia na dzieje ludzkości*, przeł. S. Krędzierski, BEJ Service, Warszawa 1998; M.Shermer, *Conspiracy central. Who believes in conspiracy theories – and why*. “Scientific American” 2014, no 311(6); K.S. Olmsted, *Real Enemies: Conspiracy Theories and American Democracy, World War I to 9/11*. Oxford University Press, New York 2011.

⁵⁰ L. Zdybel, *Idea spisku i teorie spiskowe w świetle analiz krytycznych i badań historycznych*. Wydawnictwo UMCS, Lublin 2002, s. 523; M. Fenster, *Conspiracy theories: Secrecy and power in American culture*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1999; B.L. Keeley, *Of conspiracy theories*. “The Journal of Philosophy” 1999, Vol. 96, no 3, s.109-126; D. Coady, *Conspiracy theories: The philosophical debate*. Ashgate Publishing, Ltd., 2006; S. Clarke, *Conspiracy theories and conspiracy theorizing*. “Philosophy of the Social Sciences” 2002, Vol. 32, no 2, s.131-150; D. Coady, *Conspiracy theories and official stories*. “International Journal of Applied Philosophy” 2003, Vol. 17, no.2, s.197-209; J.Byford, *Conspiracy theories: A critical introduction*. Springer, Berlin 2011; S. Ortmann, H. John, *Conspiracy Theories in the Post Soviet Space*. “The Russian Review” 2012, Vol.71, no 4, s.551-564.

⁵¹ K. R. Popper, *Spoleczeństwo otwarte i jego wrogowie*, t. 1-2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

⁵² J. E. Uscinski, J. M. Parent, *American Conspiracy Theories*. Oxford University Press, New York 2014.

wieku. Masoni naprawdę byli bardzo zamknięci, a to było podejrzane: prowadzili tajne spotkania w formie rytualnej, używali własnego systemu symboli, zbudowali potężną organizację zamkniętą z surową hierarchią. Masonami byli Napoleon, George Washington, Theodore Roosevelt, Winston Churchill, Wolter, Goethe, Mozart, Puszkina i inne znane osobowości. Łoże masońskie istnieją i dzisiaj. Wolnomularstwo rozpoczynało się jak ruch reformacji i oświecenia – w przeciwieństwie do kościoła i starego feudalnego porządku⁵³. Faktycznie, w masonerii było wiele pozytywnych cech, ale teraz jej nadają przeciwstawne cechy. Illuminaci („wykształceni”) – są ideologicznie bliscy do masonów.

Teorie spiskowe nie są jedynie intelektualnymi wyjaśnieniami istotnych wydarzeń historycznych czy objaśnieniami mechanizmów rządzących przemianami społecznymi i politycznymi. Są to wizje silnie nasycone afektem. Te konstrukcje intelektualne zawierają z jednej strony silny lęk, strach czy poczucie zagrożenia, z drugiej wrogość wobec knujących spiski, ale też wierność swoim ideałom i osobisty heroizm. Myślenie spiskowe zawdzięcza swoją znaczną popularność samemu istnieniu spisków, a przynajmniej niepełnej jawności życia społeczno-politycznego. Tak, liczne porozumienia polityczne i gospodarcze opatrywane bywają tajnymi klauzulami.

Teorie spiskowe w XXI wieku. Ludzie żywią spiskowe przekonania nie tylko na temat pojedynczych wydarzeń, ale tworzą także uogólnione naiwne konspiracyjne teorie rzeczywistości społeczno-politycznej⁵⁴. Tak, tajny rząd światowy – najnowsza forma konspiracji w ostatnich dziesięcioleciach⁵⁵, chociaż po raz pierwszy o tajnym rządzie napisał w 1926 r. Count Cherep-Spiridovich⁵⁶. Cechą szczególną tego wariantu spisku jest, że głównym przedmiotem badań są Stany Zjednoczone, jako szczególne centrum geopolityczne z jego specyficzną i kontrowersyjną w wielu aspektach koncepcją kulturową i futurologiczną. Wielu zwolenników teorii spiskowych (hipotez) dopatruje się tajnego rządu światowego⁵⁷ w nieformalnej organizacji międzynarodowej „Bilderberg”. Inną hipotezą tego typu jest nowy porządek świata. Zgodnie z oświadczeniami złożonymi przez teoretyków spiskowych, prawdziwym celem Komisji Trójstronnej (prywatnej organizacji, która promuje współpracę między Ameryką Północną, Europą oraz regionem Azji i Pacyfiku, założonej przez bankiera Davida Rockefellera), jest również utworzenie rządu światowego kontrolowanego przez nią.

Myślenie spiskowe cieszy się we współczesnym świecie niesłabnącą popularnością. Wśród wyjaśnień każdego znaczącego wydarzenia z życia politycznego, społecznego, a nawet kulturalnego pojawiają interpretacje konspiracyjne, te zaś coraz częściej znajdują swoje interpretacje naukowe. Chyba najbardziej znane i najczęściej opisywane są spiskowe wyjaśnienia zamachu na Johna F. Kennedy’ego; rozprzestrzeniania się wirusa AIDS; zamach na WTC w Nowym Jorku; śmierć księżnej Diany Windsor czy Michaela Jacksona; teorie urodzenia Baracka Obamy czy Władimira Putina. Teorie spiskowe są często używane do wyjaśnienia złożonych zjawisk społecznych, a wszelkie próby obalenia teorii spiskowej mogą być interpretowane przez jej zwolenników jako część samego spisku.

⁵³ S. Mosz, *Masoni i masoneria: fakty i mity*. Biblioteka Klubu da Vinci. Wydawnictwo „Lux”, Katowice 2010; J. Wojtowicz, *Masoneria--wielka niewiadoma?: studium z dziejów tzw. tajnych towarzystw w Europie nowożytnej, XVIII-XX w.*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1992; C. Leżeński, *Masoni Bez Maski*. Wydawnictwo Graffiti BC, Toruń 2006.

⁵⁴ A. Sapountzis, S. Condor, *Conspiracy accounts as intergroup theories: Challenging dominant understandings of social power and political legitimacy*. „Political Psychology”, 2013, no 43, s. 731–752; J. E. Uscinski, C. Klofstad, M. D. Atkinson, *What drives conspiratorial beliefs? The role of informational cues and predispositions*. „Political Research Quarterly” 2016, no 69, s.57-71.

⁵⁵ N. Hagger, *The World Government*. John Hunt Publishing, Winchester 2010; R. W. Converse, *World Government – Utopian Dream Or Current Reality*, Vol. 1, Tom 1. Algora Publishing, New York 2010; G. Davis, *World Government, Ready Or Not!* World Government House, 1984 ; James A. Yunker, *The Idea of World Government: From Ancient Times to the Twenty-first Century*, Taylor & Francis, New York 2011.

⁵⁶ Count Cherep-Spiridovich, *The Secret World Government or “The Hidden Hand”: The Unrevealed in History*, New York 1926.

⁵⁷ H. P. Jeffers, *The Bilderberg Conspiracy: Inside the World’s Most Powerful Secret Society*, Kensington Publishing Corp., 2009; T. W. Gijswijt, *Informal Alliance: The Bilderberg Group and Transatlantic Relations during the Cold War, 1952-1968*, Routledge, New York 2018; I. Richardson, A. Kakabadse, N. Kakabadse, *Bilderberg People: Elite Power and Consensus in World Affairs.*, Routledge, New York 2013; D. Estulin, *Prawdziwa historia Klubu Bilderberg*, Sonia Draga Sp. z o.o., Katowice 2015.

Innym ważnym wnioskiem jest to, że ludzie mają skłonność wierzyć w spiskową teorię nie z powodu pewnych faktów, które mogą ją potwierdzać, ale raczej przez przekonanie, że spiski istnieją. Amerykańscy psychologowie twierdzą, że wiara w teorię konspiracji wpisuje się w światopogląd człowieka jako całości⁵⁸.

W latach 2012-2013 zespół badawczy psychologów z Wielkiej Brytanii, Australii i Szwajcarii przeprowadził badania wśród ponad 1.000 czytelników stron internetowych związanych ze zmianami klimatycznymi, którzy zgadzali się z zasadami ekonomii wolnego rynku i popierali teorie spiskowe. Badania wykazały związek między wiarą w teorię spiskowe i nieufnością w dane naukowe⁵⁹. Chociaż prawie wszyscy eksperci zgadzają się, że emisje dwutlenku węgla zmieniają klimat na świecie, segmenty społeczeństwa pozostają nieprzekonane dowodami naukowymi. Internetowe blogi stały się platformą do negowania zmian klimatycznych, a blogerzy odegrali ważną rolę w kwestionowaniu nauki o klimacie. Psycholodzy podkreślają, że wiara w co najmniej jedną z teorii spiskowych zmniejsza zaufanie do sprawdzonych faktów naukowych, takich jak globalne ocieplenie czy to, że palenie powoduje raka płuc. Myśl konspiracyjna przyczynia się do odrzucenia nauki i ustalonych faktów dotyczących nauki o klimacie. Z kolei akceptacja nauki jest silnie związana z postrzeganiem konsensusu wśród naukowców⁶⁰.

Wiele badań potwierdziło, że wiara w teorię spiskową wynika z faktu, że ludzie czują się bezradni i niepewni w życiu. Wiele problemów musi być rozwiązywanych z udziałem wszystkich członków społeczności, a aktywność polityczna społeczeństwa stale spada. Przykładem tego jest zmiana klimatu, która w tej chwili jest bardzo istotną kwestią wymagającą wspólnych skoordynowanych działań. Najnowszy raport międzynarodowy z 2018 roku w zakresie oceny warunków środowiskowych, na podstawie danych z ponad 40 krajów pokazuje, że globalne ocieplenie szybko progresuje, a działalność człowieka jest głównym czynnikiem, który to powoduje. Zmiany klimatyczne wpływają na środowisko naturalne, rolnictwo, produkcję i wykorzystanie energii, zasoby ziemi i wody, transport oraz zdrowie⁶¹. Jednak skala problemu jest tak ogromna, że wymaga wiele wysiłku, a ludzie po prostu nie chcą widzieć tego problemu. I im na pomoc przychodzi wiara w teorię spiskową – wyjaśnienie, które ułatwia życie i zmniejsza niepokój.

W ostatnich latach rośnie zainteresowanie czynnikami psychologicznymi, które napędzają popularność teorii spiskowych. Ludzie mogą sięgać do teorii spiskowych, kiedy te obiecują spełnić ważne społeczne motywy psychologiczne, które można scharakteryzować jako epistemiczne (np. pragnienie zrozumienia, dokładność i subiektywna pewność), egzystencjalne (np. pragnienie kontroli i bezpieczeństwa) oraz społeczne (np. chęć utrzymania pozytywnego wizerunku siebie lub grupy)⁶².

Zakończenie. Podsumowując, teorie konspiracyjne wyraźnie przyciągają ludzi, gdy ich społeczne motywacje są sfrustrowane, to nie jest wcale jasne, że przyjęcie tych teorii jest sposobem na spełnienie tych motywacji. Cechą teorii spiskowej jest ich negatywny, nieufny stosunek do innych ludzi i grup. W związku z tym jest prawdopodobne, że one są nie tylko symptomem, ale także przyczyną uczuć alienacji i anomii – poczucia niepokoju osobistego i brak zrozumienia świata społecznego, z którym są skorelowane. Różne badania pokazały, że wiara w teorie spiskowe zmniejsza zaufanie do instytucji rządowych, nawet jeśli instytucje nie są powiązane z teoriami spiskowymi oraz do mediów tradycyjnych. Teorie spiskowe wraz z fałszywymi wiadomościami, kwestionują zaufanie społeczeństwa do faktów. W swej najbardziej toksycznej formie ta epidemia stanowi poważne zagrożenie dla demokracji, niszcząc jej fundament: wspólne zaangażowanie w prawdę.

Eksperti nie ukrywają, że prawdziwe i urojone spiski można scharakteryzować za pomocą podobnego „rysunku zewnętrznego”. Pomagają rozróżnić je: zdrowy rozsądek, wiedza o historii oraz

⁵⁸ M. J. Wood, K. M. Douglas, R. M. Sutton, *Dead and Alive: Beliefs in Contradictory Conspiracy Theories*, “Social Psychological & Personality Science” 2012, no 3, s. 767-773.

⁵⁹ S. Lewandowsky, G. E. Gignac, K. Oberauer, *NASA Faked the Moon Landing-Therefore, (Climate) Science Is a Hoax: An Anatomy of the Motivated Rejection of Science*, “Psychological Science” 2013, no 24 (5), s. 622-633.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Summary for Policymakers of IPCC Special Report on Global Warming of 1.5°C approved by governments, URL: <https://www.ipcc.ch/2018/10/08/summary-for-policymakers-of-ipcc-special-report-on-global-warming-of-1-5c-approved-by-governments/> [dostęp 06.03.2019].

⁶² K. M. Douglas, R. M. Sutton, A. Cichocka, *The Psychology of Conspiracy Theories Current*, “Directions in Psychological Science” 2017, Vol. 26 (6), s. 538.

zrozumienie charakterystycznych oznak spisku, z których główne to: tendencja do niewiarygodnego, a nawet mistycznego (np. przekonanie, że Ziemią zarządzają obcy z kosmosu); odsyłanie do niedostępnych lub zamkniętych źródeł informacji (na przykład dokumentów z „tajnych laboratoriów”); wiara w fałszerstwa (klasyczny przykład – „Protokoły mędrców syjońskich”); sprzeczność dowodów (z reguły „niezauważonych” przez samych apologetów); niedbały stosunek do faktów historycznych i dat (plus minus sto lub dwieście lat dla nich – zwykła rzecz); gromadzenie danych, których nie można zweryfikować (często towarzyszą im szczegółowe drobiazgi – prawdopodobnie dla większej wiarygodności); coraz bardziej skomplikowane wyjaśnienie, kiedy początkowa teoria spiskowa zamienia się na cały kompleks, w którym znajdują coraz więcej osób.

Oczywiście czas i poziom ujawnienia spisków zależą w dużym stopniu od systemu społecznego. Jeśli przy reżimach dyktatorskich udaje się je ukrywać od społeczeństwa dziesięcioleciami, to w krajach demokratycznych, jak pokazuje doświadczenie, zawsze jest przynajmniej jedna osoba, która informuje społeczeństwo o spisku jeszcze w fazie przygotowawczej.

Oprócz tego, termin „teoria spiskowa” wprowadza w błąd, ponieważ opisuje nie teorię realnych spisków, a strach przed spiskami mitycznymi, urojonymi. Jest to sposób postrzegania i wyjaśniania wydarzeń historycznych w wyniku zmywy „silnych tego świata”, do których zwykle zaliczają agencje wywiadowcze, międzynarodowe korporacje, tajnej wspólnoty, hierarchia religijna i tak dalej. Tym czasem, i jest to dobrze znane historykom, często dochodzi do prawdziwych spisków w historii ludzkości. To wiele przypadków przewrotów dworcowych i tajnych umów jednych państw przeciwko innym (pakt Ribbentrop-Mołotow). Jednak, jak zauważył w swoim czasie Niccolo Machiavelli, zrealizować spisek, idąc dokładnie zgodnie z planem, jest bardzo trudnym zadaniem, większość spisków zostaje wykryta i nawet najbardziej udane z nich prędkiej czy później stają się upublicznione. W rzeczywistości różnica między udanym i nieudanym spiskiem polega na tym, że o udanym spisku dowiadujemy się po jego realizacji; natomiast nieudany – do jego wykonania.

References

1. Barberá P., Jost J. T., Nagler J., Tucker J.A., Bonneau R., *Tweeting from left to right: Is online political communication more than an echo chamber?* “Psychological science”, 2015, no 26 (10).
2. Bessi A., Coletto M., Davidescu G. A., Scala A., Caldarelli G., Quattrociocchi W., *Science vs Conspiracy: Collective Narratives in the Age of Misinformation*, URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0118093>.
3. Bessib A., Zolloa F., Petronic F., Scalaad A., Caldarelliad G., Stanleye H. E., Quattrociocchia W., Del Vicarioa M., *The spreading of misinformation online*. “Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America (PNAS)”, 19.01.2016, vol. 113, no. 3.
4. Broderick J.F., Miller D.W., *Web of Conspiracy: A Guide to Conspiracy Theory Sites on the Internet Kindle Edition*. CyberAge Books, Medford, NJ 2008.
5. Byford J., *Conspiracy theories: A critical introduction*. Springer, Berlin 2011.
6. Cherep-Spiridovich C., *The Secret World Government or “The Hidden Hand”: The Unrevealed in History*. New York 1926.
7. Clarke S., *Conspiracy theories and conspiracy theorizing*. “Philosophy of the Social Sciences”, 2002, Vol. 32, no 2.
8. *Climate change: evidence and causes*, URL: https://royalsociety.org/topics-policy/projects/climate-change-evidence-causes/?gclid=CjwKCAjwpIjZBRBsEiwA0TN1r81cjKYAtlrEi7Mpzk618-Dxk4AD7PuWCIJ2ceCOw40Vkg4RnO-4rBoCx1QQA_vD_BwE.
9. Coady D., *Conspiracy theories and official stories*. “International Journal of Applied Philosophy”, 2003, Vol. 17, no.2.
10. *Conspiracy theories: The philosophical debate*, [w:] D. Coady (red.), Ashgate Publishing, Ltd., 2006.
11. Converse R. W., *World Government – Utopian Dream Or Current Reality*, Vol. 1, Tom 1. Algora Publishing, New York 2010.
12. Davis G., *World Government, Ready Or Not!* World Government House, 1984.
13. Douglas K. M., Sutton R. M., Cichocka A., *The Psychology of Conspiracy Theories Current*, “Directions in Psychological Science”, 2017, Vol. 26(6).
14. Estulin D., *Prawdziwa historia Klubu Bilderberg*. Sonia Draga Sp. z o.o., Katowice 2015.

15. Fenster M., *Conspiracy theories: Secrecy and power in American culture*. University of Minnesota Press, Minneapolis 1999.
16. Gijswijt T. W., *Informal Alliance: The Bilderberg Group and Transatlantic Relations during the Cold War, 1952-1968*. Routledge, New York 2018.
17. Hagger N., *The World Government*. John Hunt Publishing, Winchester 2010.
18. Jeffers H. P., *The Bilderberg Conspiracy: Inside the World's Most Powerful Secret Society*, Kensington Publishing Corp. 2009.
19. Jensen T., *Democrats and Republicans differ on conspiracy theory beliefs*, 2013, URL: <http://www.publicpolicypolling.com/polls/democrats-and-republicansdiffer-on-conspiracy-theory-beliefs/>.
20. Keeley B. L., *Of conspiracy theories*. "The Journal of Philosophy", 1999, Vol. 96, no 3.
21. Kofta, M., Sedek, G., *Conspiracy stereotypes of Jews during systemic transformation in Poland*. "International Journal of Sociology", 2005, no 35.
22. Krieger L., *Internet conspiracies link wildfires to takeover schemes. "Hidden powers behind these calculated strikes," they warn*, 3.12.2018, URL: <https://www.dailydemocrat.com/2018/12/03/golden-state-of-paranoia-internet-conspiracies-link-wildfires-to-takeover-schemes-2/>.
23. Lewandowsky S., Gignac G. E., Oberauer K., *NASA Faked the Moon Landing-Therefore, (Climate) Science Is a Hoax: An Anatomy of the Motivated Rejection of Science*. "Psychological Science", 2013, no 24 (5).
24. Lewandowsky, S., Cook, J., Oberauer, K., Brophy, S., Lloyd, E. A., Marriott, M., *Recurrent fury: Conspiratorial discourse in the blogosphere triggered by research on the role of conspiracist ideation in climate denial*. "Journal of Social and Political Psychology", 2015, no 3.
25. Leżeński C., *Masoni Bez Maski*. Wydawnictwo Graffiti BC, Toruń 2006.
26. Łukowski P., *Sens wyrażenia „Teoria Spiskowa”*, Czyli jak odróżnić teorię spiskową od niespiskowej. „Hybris”, 2016, nr 33.
27. Mosz S., *Masoni i masoneria: fakty i mity*. Biblioteka Klubu da Vinci. Wydawnictwo „Lux”, Katowice 2010.
28. Müller Jan-Werner, *What is populism?* Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, Kindle edition 2016.
29. Naughton J., *Populism and the internet – a toxic mix shaping the age of conspiracy theories*, URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/nov/25/populism-and-the-internet-a-toxic-mix-shaping-the-age-of-conspiracy-theories>.
30. O'Hara K., Stevens D., *Echo Chambers and Online Radicalism: Assessing the Internet's Complicity in Violent Extremism*, 19.04.2015, URL: <https://doi.org/10.1002/poi3.88>.
31. Olmsted K.S., *Real Enemies: Conspiracy Theories and American Democracy, World War I to 9/11*. Oxford University Press, New York 2011.
32. Ortmann S., John H., *Conspiracy Theories in the Post Soviet Space*. "The Russian Review", 2012, Vol.71, no 5.
33. Pagán V. E., *Conspiracy Narratives in Roman History*. University of Texas Press, Austin 2004.
34. Pipes D., *Potęga spisku. Wpływ paranoicznego myślenia na dzieje ludzkości*, przeł. S. Krędzierski, BEJ Service, Warszawa 1998.
35. Popper K. R., *Spółeczeństwo otwarte i jego wrogowie*, t. 1-2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
36. Quattrociocchi W., Scala A., Sunstein C. R., *Echo Chambers na Facebooku*. 13.06.2016, URL: <https://ssrn.com/abstract=2795110> lub URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2795110>.
37. Richardson I., Kakabadse A., Kakabadse N., *Bilderberg People: Elite Power and Consensus in World Affairs*. Routledge, New York 2013.
38. Sapountzis A., Condor S., *Conspiracy accounts as intergroup theories: Challenging dominant understandings of social power and political legitimacy*. "Political Psychology", 2013, no 43, p. 731-752.
39. Shermer M., *Conspiracy central. Who believes in conspiracy theories – and why*. "Scientific American", 2014, nr 311(6)
40. *Summary for Policymakers of IPCC Special Report on Global Warming of 1.5°C approved by governments*, URL: <https://www.ipcc.ch/2018/10/08/summary-for-policymakers-of-ipcc-special-report-on-global-warming-of-1-5c-approved-by-governments/>.

41. Sunstein C. R., Vermeule A., *Conspiracy Theories: Causes and Cures*. "Political Rhilosophy", 2009, Vol.17, Issue 2.
42. Uscinski J. E., Klofstad C., Atkinson M. D., *What drives conspiratorial beliefs? The role of informational cues and predispositions*. "Political Research Quarterly", 2016, no 69, p.57-71.
43. Uscinski J. E., Parent J. M., *American Conspiracy Theories*. Oxford University Press, New York 2014.
44. Uscinski J., *Is the Internet Driving a New Age of Conspiracy Theory?* URL: <https://arcdigital.media/is-the-internet-driving-a-new-age-of-conspiracy-theory-5c956ddc16cd>.
45. Uscinski J.E., DeWitt D., Atkinson M.D., *A Web of Conspiracy? Internet and Conspiracy Theory*, [in:] *Handbook of Conspiracy Theory and Contemporary Religion*, (eds.) A. Dyrendal, D.G. Robertson, E.Asprem. Leidein: Brill. Boston 2018.
46. Wojtowicz J., *Masoneria--wielka niewiadoma?: studium z dziejów tzw. tajnych towarzystw w Europie nowożytnej, XVIII-XX w.* Wydawn. Adam Marszałek, Toruń 1992.
47. Wood M. J., Douglas K.M., Sutton R.M., *Dead and Alive: Beliefs in Contradictory Conspiracy Theories*, "Social Psychological & Personality Science", 2012, nr 3.
48. Yunker J. A., *The Idea of World Government: From Ancient Times to the Twenty-first Century*. Taylor & Francis, New York 2011.
49. Zdybel L., *Idea spisku i teorie spiskowe w świetle analiz krytycznych i badań historycznych*. Wydawnictwo UMCS, Lublin 2002.
50. Żelazińska A., *Alex Jones, siewca teorii spiskowych, zbanowany na Twitterze*, URL: <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/ludzieistyle/1763166,2,alex-jones-siewca-teorii-spiskowych-zbanowany-na-twitterze.read>.
51. Zimmerman M., *Czy śmierć księżnej Diany była wynikiem spisku?* 28.08.2012, URL: <https://wiadomosci.onet.pl/na-tropie/czy-smierc-ksieznej-diany-byla-wynikiem-spisku/mfh39>.